

Концепт «радість» в інтерпретації студентської аудиторії

У статті розглянуто концепт РАДІСТЬ і його представленість у мовно-мисленнєвому полі свідомості українськомовної особистості. Матеріалом дослідження стали результати експерименту, проведеного серед студентів Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Асоціативні реакції дали змогу виділити кілька тематичних груп лексики, співвіднесених із зазначеним концептом, і лексико-граматичні розряди слів, активованих у мовному полі свідомості. Аналіз засвідчив, що концепт РАДІСТЬ відображає різні аспекти матеріального й духовного світу людини, оцінюється позитивно і містить компоненти не лише константного, позачасового, але й конкретно часового характеру як відповідь на соціально важливі події останнього часу.

Ключові слова: концепт РАДІСТЬ, експеримент, асоціація, лексико-тематична група.

Вступ. Термін КОНЦЕПТ широко вживається в низці наук: філософії, мовознавстві, літературознавстві, журналістикознавстві, в науці про соціальні комунікації тощо. Його співвідносять із поняттям або значенням слова, шукаючи межі тотожності та елементи відмінності, розглядають як змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, мови мозку, що відображає знання й досвід людини [1, с. 90]. Існує чимало підходів та теорій, в яких об'єктом аналізу є саме зміст концепту та його категоріально-сміслові поле, в центрі якого перебуває той чи той концепт.

Різні аспекти його вивчення представлено в працях закордонних та українських дослідників, зокрема Н. Арутюнової, А. Вежбицької, М. Бірвіша, В. Бріцина, І. Голубовської, В. Ганечко, Р. Джекендоффа, В. Жайворонка, В. Колесова, В. Кононенка, О. Кубрякової, Дж. Лаккоффа й М. Джонсона, В. Маслової, Є. Рахліної, Ю. Степанова, Й. Стерніна та З. Попової, В. Телії, Т. Радзівської, Ч. Філлмора, Г. Яворської та багатьох інших. Наукових праць, присвячених вивченню концептів, настільки багато, що навіть у монографіях дослідники відсилають читача до спеціальних узагальнювальних праць, у яких об'єктом аналізу є власне роботи про концепт, а не сам концепт [2, с. 6].

Широке вживання терміна в науковому обігу впродовж кількох десятиліть стимулювало появу численних дефініцій, у більшості з яких

підкреслювалася необхідність при визначенні терміна враховувати його «культурний складник», що, своєю чергою, зумовило появу метафоричних визначень. Дефініція Ю. Степанова, що визначив концепт як «згусток культури», подана в його праці «Константи. Словарь русской культуры» [3, с. 40], стала яскравим прикладом передачі змісту через метафору. В іншій роботі вчений поглибив порівняння, назвавши концепти «тонкою плівкою цивілізації» [4].

Розбудова концептуальної картини світу, значна частина якої може бути виражена вербально (мовна картина світу), зумовила інтерес дослідників до найважливіших для того чи того етносу понять (життя, свобода, праця, ідея, мова, совість, шлях, доля тощо), пов'язаних зі світобаченням етносу, розумінням свого призначення в світі. Почалося також дослідження концептів, що виражають психофізіологічний та психоментальний стан людини, в такому разі аналіз «виходить» за межі власне тілесного і засвідчує соціальне й водночас індивідуальне переживання людиною своєї окремішності (кохання, щастя, біль, смерть).

Об'єктом аналізу, результати якого представлені в цій статті, став концепт РАДІСТЬ, його лінгвокультурне «наповнення», асоціативне поле, представлене у відповідях респондентів, що були записом реакцій на слово-стимул, а саме РАДІСТЬ (вільний асоціативний експеримент).

Результати й обговорення. Як і в випадку створення асоціативних словників Н. Бутенко [5, с. 6], І. Курч [7], С.Мартинек [8], респондентами стали студенти (1–3 курси бакалаврату та 1-ий курс магістратури, всього 204 особи). Студенти мали відповісти на сім питань, що в той чи той спосіб стосувалися асоціацій, які в них викликає слово РАДІСТЬ.

Аналіз відповідей на перше з них засвідчив, що за граматичними ознаками реакціями на стимул РАДІСТЬ стали іменники, прикметники/дієприкметники та дієслова. Два останні становлять синтагматичну реакцію на стимул, тобто таку, що дає змогу розбудувати синтагму, сполуку слів і речення.

Група іменників – найчисленніша – є реакціями парадигматичного типу, тобто асоціаціями більш складного рівня, що демонструють польовий принцип розбудови лінгвокультурного концепту й наближеність слова-реакції до ядра цього поля. Ці асоціації показують, з якими предметами, явищами, діями, ситуаціями пов'язане у свідомості реципієнтів зазначене почуття, а отже, й концепт, що його репрезентує. Розглянемо їх детальніше.

Іменники. Радість має каузальну вмотивованість, вона виникає в результаті реалізації якоїсь дії, є наслідком якоїсь дії чи стану (ра-

дість перемоги, радість від почутого – спочатку почули, потім зраділи), наприклад, *стрибати від почутого*. Інколи є причиною – наслідок у проявах радості важко виділити однозначно (*радість побачення, зустрічі, спілкування, відкриття*). Почуття може виникнути ще до реалізації дії. Конкретні смисли цих висловів проступають у контекстах – ситуативних і власне текстових.

Реакції студентів є суб'єктно-об'єктними, що засвідчують прийняття радості від когось, а не дарування її комусь. *Сонце, котик, веселка* – це ті об'єкти, що викликають радість, вони дарують її тому, хто на них дивиться та «взаємодіє» з ними. Емоція виникає внаслідок дії якогось зовнішнього подразника (об'єкта) і дає задоволення суб'єктові. Об'єкт, що є каузатором радості, може розділити почуття з суб'єктом (*котик, песик*), а може й не розділити його (*веселка*) через свою внутрішню природу (неістота). Суб'єктно-суб'єктний тип відношень виражений у реакції *радість за друга*. Це альтруїстичне почуття. Але так відповіла одна особа.

Найтиповішими реакціями на слово РАДІСТЬ є такі: *щастя* (ця асоціація зафіксована в переважній більшості випадків), *родина/сім'я, діти/дитина, кохання/любов, рідні, друзі, батьки* (зафіксовано навіть відповідь «батьківська хата»), *сміх, усмішка/посмішка* (частина студентів не розрізняють значень цих слів), *весна, літо, свято, подарунки, обійми* тощо.

Реакції у вигляді іменникового словосполучення трапляються значно рідше: *гарячий чай, різнокольорові кульки, надувні кульки в небі, момент здоров'я, момент позитиву, поїздка за кордон, день із сім'єю, матеріал у газеті, світлі вулички*.

Загалом класифікація й узагальнення відповідей, де було зазначено іменники та іменникові словосполучення, дає змогу виокремити кілька тематичних груп, а саме:

- родина, друзі – *мама, батько, друзі, коханий, дім, сестра, він;*
- довкілля (природа) – *природа, сонце, сонечко, осіннє сонце, небо, зірки, веселка, райдуга, бульбашки, квіти, світло, море, хвиля, річка, поле, парк, зелені дерева, цвітуть каштани;*
- артефакти, результати діяльності людини – *міст, вузькі світлі вулички, ратуша, мотоцикл, пароплав;*
- пори року й місяці – *літо, весна, осінь; травень;*
- час – *день, сонячний день, ранок; секунда; вихідний, канікули, п'ятниця; майбутнє.* П'ятниця є, очевидно, визначальним, семіотично «навантаженим» днем не лише в наших студентів. У Польщі авторів цієї розвідки розповідали про «боротьбу за абітурієнтів» між Познанським та Вроцлавським університетами. Перемогу здобув

Вроцлавський, ректор якого, закликаючи молодь подавати документи саме до цього університету, сказав: «Вечір п'ятниці у нас починається в четвер»;

- явища природи – *радуга, веселка, бульбашка, квіти, світло*;
- домашні тварини – *кіт, котик, кошеня, песик, собака, собачка*;
- фізичний або психологічний стан людини, його виразники – *щастя, сміятись, сміх, усмішка/посмішка, ейфорія, енергія, задоволення, захоплення, гарний настрій*. У відповідях, побудованих на протиставленні, зазначені *сум, смуток, біль, гнів, горе, смерть*;
- температурні характеристики – *тепло, осіннє сонце*;
- зорові характеристики – *жовтий колір, червоний, блакитне небо, пастельні кольори, яскраві барви, яскравість, фарби* (очевидно, барви); *фесрверк, спалах, сяйво*;
- звукові характеристики – на відміну від «зорових» асоціацій відповіді респондентів зі «звуковими реакціями» на стимул РАДІСТЬ є поодинокими й одноманітними – *музика, радіо*;
- розваги – ця група представлена узагальнювальним словом розваги, а також лексемами *книга, хороша книга; фільми, танці, музика, сцена, прогулянка, шопінг, подорожі, подорож за кордон, відпочинок; хобі*;
- робота – *складена сесія, успішна сесія; матеріал у газеті, акторство*;
- солодощі – *солодощі, солодке, шоколад, шоколадка, цукерки, торт; морозиво; апельсин*;
- напої – *кава, гарячий чай, алкоголь* (1 особа);
- власні назви – *Україна, Німеччина, Суми, Одеса, Пруди, Влтава; Сартр; Спанчбоб; Ігор, Юрко, Максим*;
- свята – *свято, день народження, подарунки, Новий рік, Великдень, Різдво; 1 вересня*.

Аналіз реакцій на зазначене слово свідчить, що найчастотнішими з них є слова, які належать до тематичних груп «родинні стосунки», «друзі» та «природа». Остання представлена доволі різноманітним переліком понять, що викликають відповідні емоції. Приміром, більшість респондентів зазначили слова «сонце», «небо» та «море». Окремо необхідно виділити слово «щастя», яке зафіксувала переважна більшість опитуваних у вигляді першої, другої чи третьої реакції на стимул.

Прикметники. Прикметники та дієприкметники, що їх назвали анкетовані, є доволі розмаїтими і не складають чітко окреслених тематичних груп. Реакціями на стимул стали визначення: *щира, безкічечна, відверта, безмежна, безтурботна, батьківська, світла,*

жовтий (слова подаємо в тій формі, яку написали респонденти), *червоний, весела, весняна, нестримна, тепла, дитяча, невимовна.* Прикметникових реакцій значно менше порівняно з іменниковими та дієслівними.

Дієслова. Як і у випадку визначення типологічних ознак БОЛЮ на матеріалі української, російської, кримськотатарської, польської, англійської, французької та інших мов, набір таксономічних класів, із яких можуть добиратися дієслова на позначення проявів радості, є доволі обмеженим [11, с. 9]. Він налічує кілька груп.

По-перше, радість, як свідчать матеріали Корпусу текстів української мови [9], уподібнюється до живого суб'єкта, вона є активною, дієвою, пов'язаною у свідомості реципієнтів із рухом, що й передається відповідними лексико-семантичними групами та підгрупами дієслів: вона може *прийти, пройти, з'явитися, зникнути, побувати, обнімати, наповнити/заповнити, сповнити, розпірати* (душу, серце, очі, груди, атмосферу), *розсівати* (розсівати надії), як людина, вона може *жити, поселитися* (в душі, в серці), *ночувати* тощо.

По-друге, часом вона передається дієсловами на позначення домінування її як емоції над іншими психологічними станами, тобто вона може *панувати, домінувати, охопити, переповнити душу чи серце, затуманити* розум.

По-третє, її передають дієсловами на позначення звуків. На думку наших реципієнтів, зафіксовану у відповідях, радість *бринить, дзвонить, співає*. Вона може стимулювати суб'єкта чи об'єкт до видавання звуків, завдяки радості може співати людина (або її серце), співати може душа, сповнена радості (антонімічною реакцією є вираз *душа стогне, серце плаче*).

Радість здебільшого виражається через очі та міміку (рот), паралінгвальні дії.

Слово «усмішка» трапляється в багатьох контекстах і належить до типових психолінгвістичних реакцій. Це підтверджує й «Український асоціативний словник» С. Мартинек [8]: від радості *сяють, блищать, світляться очі*. Усмішка, як і інші паралінгвальні жести, є невід'ємним складником безпосереднього спілкування: вона виконує чимало функцій, забезпечуючи зв'язність реплік у діалозі, акцентуючи на домінуючій для повідомлення інформації, регулюючи процес мовлення, виступаючи заміном окремого висловлення. Мовець посміхнеться замість відповіді – і співбесідник його зрозуміє.

Водночас, як зазначає Т. Радзієвська, лексичні одиниці, що позначають паравербальну дію усмішки, наприклад, слова *усмішка, посмі-*

хатися, усміхатися, у безпосередньому спілкуванні не належать до частотних [2, с. 87]. Проте в ментальному лексиконі це слово зберігається як позитивне, таке, що належить до концептуального поля радості й, можливо, до інших концептуальних полів. Насамперед до поля щастя.

Радість в метафоричному осмисленні носіїв української мови має властивості води, вона *струмить з очей, ллється, тече з очей*, може *розлитися, залити груди, вирувати* [9]. Дослідники зазначають, що почуття часто сприймаються через рідину, що тече [10, с. 35]. Значення «наповнення рідиною», що передається дієсловом «налити/наливати», проступає й у концепту БІЛЬ [11, с. 100], наприклад, *налилася болем голова*.

Радість може «вимірюватися»: Корпус текстів української мови [9] містить такі приклади: *велика радість, найбільша радість, безмірна радість, безмежна радість, невелика радість, маленька радість*, але у відповідях респондентів градація не простежується, хоча «показники виміру» зафіксовано – *велика радість*.

Радість є бажаним психологічним станом, дарунком життя, а тому людина шукає радість у чомусь, у якихось явищах, процесах чи діях і, розуміючи цінність емоції, намагається подарувати радість іншому. Її можна *принести, передавати* комусь або, навпаки, *отримати* у вигляді подарунка (в широкому розумінні) від когось чи чогось, *розділити* з кимось. Як бачимо, суб'єктно-суб'єктні або суб'єктно-об'єктні відношення фіксують позицію мовця як активну або пасивну, каузатор, стимулятор почуття може перебувати в самому суб'єкті або ззовні, але саме почуття живе в душі людини. Такий розподіл, на наш погляд, корелює з поділом значень слова «любов», проведеним О. Шмельовим у 1994 р. [12, с. 208] під час читання лекцій у Віденському економічному університеті, де він виокремив значення «егоїстичної» й «альтруїстичної» любові. Протиставлення цих значень базується на передбаченні отримання задоволення і бажанні робити добро [12, с. 209].

Асоціативний дієслівний ряд, зафіксований у відповідях студентів, приклади якого вже наводились вище, засвідчив сприйняття радості як процесу, певної активної дії чи стану, наприклад, *стрибати; стрибати від щастя; співати, сміятись, гуляти; світяться очі; писати вірші; коли побачиш людей, яких давно не бачив; смеркає; цвітуть каштани*. Дві останні відповіді (*смеркає, цвітуть каштани*) підкреслюють ментальний зв'язок зазначеного концепту з концептом ПРИРОДА, реакція *писати вірші*, яку можна розшифрувати як «внутрішня потреба в «самореалізації», виявляє асоціативні зв'язки

радості з творчістю (роботою), інші – з власними реакціями на зовнішні подразники позитивного характеру.

Висновки. Аналіз реакцій свідчить, що концепт РАДІСТЬ для студентів сповнений позитивного змісту, вони сприймають це почуття певною мірою егоїстично, як намагання отримати задоволення від чогось, а не дарувати його комусь, але в межах концептуального поля в центрі його, поруч із ядром, сконцентровані слова, що передають поняття родини, кохання, дружби.

Насамкінець про поодинокі реакції, які в психолінгвістиці, на відміну від соціолінгвістики, яка оперує «серйозними цифрами», є теж надзвичайно важливими, оскільки показують межі концептуального поля та/або спорадичність вияву ознаки, а також народження нової цінності (а концепт є змістилищем культурних цінностей). Запропонований для реакції стимул – РАДІСТЬ – безумовно, є позитивним за своїми конотативними характеристиками, без ідеологічних напруг. Але в деяких відповідях зазначено реакції *країна, Україна, перемога*, що підтверджує класичну думку: в нашій свідомості активізуються ті ментальні зв'язки, що передають зміст цінностей, які є найактуальнішими на цей час.

1. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1996.
2. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість / Т. В. Радзівська. – К., 2010.
3. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997.
4. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007.
5. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів, 1979.
6. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Н. П. Бутенко. – Львів, 1989.
7. Kurcz I. Polskie normy powszechności skojażeń swobodnych na 100 słow z listy Kent-Rozanoffa // Studia psychologiczne. – 1967. – Т. 8.
8. Мартинек С. Український асоціативний словник : в 2 т. / С. Мартинек. – Львів, 2007. – Т. 1.
9. Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. – URL: www.mova.info/corpus.aspx?l=209.
10. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск : Тетра-Системс, 2008.
11. Концепт БОЛЬ в типологическом освещении / ред. В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2009.

12. *Зализняк А.* Любовь и сочувствие: к проблеме универсальности чувств и переводимости их имен / А. Зализняк, И. Левонтина, А. Шмелев // Ключевые идеи русской языковой картины мира. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – С. 207–225.

Подано до редакції 23. 10. 2014 р.

Shumarova Nataliya

Concept «joy» through the eyes of student audience

The article discusses the concept JOY and its linguistic and mental representations in the consciousness of the Ukrainian language speaker. The research was carried out on the data of the experiment among the Institute of Journalism students at the National Taras Shevchenko University of Kyiv. The associative reactions of students allowed to identify several thematic groups of vocabulary correlating with the concept, as well as lexical and grammatical categories of words activated in their consciousness during the experiment. The analysis showed that the concept JOY reflects various aspects of material and spiritual worlds of an individual, is positively evaluated, and contains not only constant and timeless components, but also those of specific temporal character as response to important current social events.

Keywords: concept JOY, experiment, association, lexical and thematic group.

Шумарова Наталья

Концепт «радость» в интерпретации студенческой аудитории

В статье рассмотрен концепт РАДОСТЬ и его представленность в речемыслительном поле сознания личности, говорящей по-украински. Материалам исследования стали результаты эксперимента, проведенного среди студентов Института журналистики Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Ассоциативные реакции позволили выделить несколько тематических групп лексики, соотнесенных с названным концептом, и грамматические разряды слов, активизированных в языковом поле сознания. Анализ доказал, что концепт РАДОСТЬ соотносится с духовным и материальным миром человека, оценивается положительно и содержит компоненты не только константного, но и конкретно временного характера как ответ на социально значимые события последнего времени.

Ключевые слова: концепт РАДОСТЬ, эксперимент, ассоциация, ассоциативное поле, лексико-тематическая группа

